

Борисович О. В.,

кандидат філологічних наук,

асистент кафедри англійської філології та міжкультурної комунікації
Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чаюк Т. А.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри іноземних мов
Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

МОДЕЛІ ТВОРЕННЯ ОЛЬФАКТОРНИХ МЕТАФОР В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню англо-мовних ольфакторних метафор. У статті розглядаються основні підходи до вивчення метафори, що існують зараз у лінгвістиці, надається визначення поняттям «метафора», «синестезійна метафора», «ольфакторна метафора». Основна увага приділяється аналізу моделей творення англо-мовних ольфакторних метафор.

Існування двох ключових підходів до дослідження метафори у лінгвістиці дає змогу розглядати її не тільки як стилістичний засіб, утворений на основі перенесення значення денотатів за їх подібністю, але й як засіб концептуалізації світу, складне лінгвокогнітивне явище, основа ментальних операцій людини, що виявляються у мовних метафоричних виразах, доступних перцептивному сприйняттю.

Перцептивне полісенсорне сприйняття людиною запахів, звуків, кольорів, смаків фіксується у синестезійних метафорах. Одним із видів синестезійної метафори є ольфакторна метафора, що відображає особливості сприйняття людиною різних запахів. Дослідження ольфакторних метафор, що знаходять своє віддзеркалення в існуванні істотної кількості одиниць в англійській мові, сприяє розумінню механізмів створення полімодальних та інтермодальних образів запаху, виявляє характер міжчуттєвих перенесень під час їх створення, вказує на суб'єктивність та індивідуальність його сприйняття людиною.

Англо-мовні ольфакторні метафори формуються на основі моделей міжчуттєвих перенесень «ЗАПАХ-ДОТИК», «ЗАПАХ-СМАК», «ЗАПАХ-ЗІР», «ЗАПАХ-СЛУХ». Найбільш поширеними в англійській мові є ольфакторні метафори, що базуються на моделі міжчуттєвого перенесення «ЗАПАХ-ДОТИК». Подібні метафори актуалізують тактильні відчуття, що з'являються у людини під час сприйняття запаху, а також її гравітаційні, вібраційні, рухові, просторово-об'ємні відчуття. Найменш поширеними є англо-мовні ольфакторні метафори, моделлю творення яких є міжчуттєве перенесення «ЗАПАХ-СЛУХ». В англійській мові існують також ольфакторні метафори, в яких спостерігається одночасне суміщення трьох із зазначених модальностей. Подібні одиниці творяться за моделями «ДОТИК-ЗАПАХ-СМАК»; «ДОТИК-ЗАПАХ-ЗІР»; «ДОТИК-ЗАПАХ-СЛУХ»; «СМАК-ЗАПАХ-ЗІР».

Ключові слова: англійська мова, запах, модальність, модель, ольфакторна метафора.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Метафора відіграє найважливішу роль у пізнанні та осмисленні людиною світу. Вона слугує одним із найпродуктивніших засобів збагачення мови, виявом мовної економії, що актуалізується у застосуванні знаків однієї концептуальної сфери для позначення іншої, подібної до неї у певному відношенні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із цієї теми, виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Поняттям метафори оперують філософи, лінгвісти, літератори більш ніж дві з половиною тисячі років. Значний обсяг літератури, присвячений дослідженню метафори [див., напр., 1–12], свідчить про великий інтерес та досить високий ступінь її розробленості науковцями. На думку Н.Д. Арутюнової, «зростання теоретичного зацікавлення метафорами стимульоване збільшенням їх присутності в різних типах текстів, починаючи з поетичного мовлення та публіцистики, закінчуючи мовами різних галузей наукового знання» [4, с. 168].

У лінгвістиці нині не існує єдиної теорії метафори, що охопила б усі аспекти її дослідження та задовольнила потреби всіх науковців під час її вивчення, недостатньо дослідженими є також окремі групи метафор та способи їх формування. Цей факт визначає мету наукової статті. Її завданнями у зв'язку з цим є огляд основних підходів до вивчення метафори, що існують у лінгвістиці, визначення понять «метафора», «синестезійна метафора», «ольфакторна метафора», надання загальної характеристики англо-мовним ольфакторним метафорам, а також з'ясування та аналіз моделей їх творення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. «Метафора (від грец. *metaphorá* – перенесення) є креативним засобом збагачення мови, виявом мовної економії, семіотичною закономірністю, що виявляється у використанні знаків однієї концептуальної сфери на позначення іншої, уподібненої до неї в певному відношенні» [2, с. 56].

Говорячи про метафору, В.Г. Гак відзначає її універсальний характер, що виявляється у «просторі та часі, у структурі мови та функціонуванні» [3, с. 20]. Науковець також вказує, що «метафора притаманна усім мовам у всі епохи;

вона охоплює різні аспекти мови та виявляється у всіх її різновидах» [3, с. 21].

Нині у лінгвістиці є якнайменше два підходи у дослідженні метафори: традиційний, у межах якого метафора розглядається як стилістичний засіб [4, с. 68–76], мовне та мовленнєве явище, що широко використовується у різних типах дискурсу [див., напр., 5–7], а також концептуальний, згідно з яким метафора досліджується як засіб концептуалізації світу, складне лінгвокогнітивне явище [8, с. 55], основа ментальних операцій людини, що виявляються у мовних метафоричних виразах, доступних перцептивному сприйняттю [9, с. 29–30].

Засновниками теорії концептуальної метафори справедливо вважаються американські лінгвісти Дж. Лакофф та М. Джонсон, наукова праця яких «Метафори, якими ми живемо» («*Metaphors We Live By*», 1980 р.) [10] стала базовою для більшості дослідників метафори. Метафора розглядається ними як ментальна операція, яка лежить в основі метафоричних мовних виразів і сприяє розумінню абстрактних сутностей шляхом їх порівняння із конкретними сутностями, доступними для перцептивного сприйняття [10, с. 17]. Отже, у теорії концептуальної метафори (*conceptual metaphor theory*) розкривається когнітивна природа метафори, яка допомагає розуміти невідоме через відоме.

Згідно з концепцією науковців, «метафора пронизує усе наше повсякденне життя та виявляється не тільки в мові, але й у мисленні та діях» [10, с. 18]. «Саме метафоричне перенесення виступає головним механізмом розуміння, осягнення світу. Метафору в подібному тлумаченні не можна вважати суто мовним явищем, хоча вона і є ним, оскільки лише в мові можуть бути зафіксовані розвинуті форми метафоричного перенесення як механізму розуміння» [11, с. 32].

На думку дослідників, повсякденна понятійна система людини метафорична за своєю суттю [10, с. 14], що дає змогу говорити про те, що метафора є не тільки способом мислення, але й засобом буття людини. Вважаючи метафору своєрідною універсальною свідомістю, Дж. Лакофф зазначає, що «локус метафори – в думці, а не в мові» [10, с. 19], у зв'язку з цим метафору слід вважати однією із ключових ментальних операцій людини, одним зі способів пізнання, структурування і пояснення нею світу. Концептуальні метафори підсилюються культурними практиками і настільки ґрунтовно закріплюються у звичайній мові, що часто стає дуже важко ідентифікувати метафоричну природу слів і виразів, що їх позначають. Отже, концептуальна метафора здатна відтворювати фрагменти суспільного досвіду певної лінгвокультурної спільноти і, з іншого боку, формувати цей досвід.

Концептуальна сфера, що отримує у термінах науковців назву «домен» (*domain*), постачає знаки, які переносяться до іншої сфери, названої ними джерелом (*source domain*) [10, с. 18]. Причому «переноситься» не ізольоване ім'я (із прямим номінативним значенням), а ціла концептуальна структура (схема, фрейм, модель, сценарій), що активується у свідомості людини завдяки існуванню конвенціонального зв'язку цього слова з концептуальною структурою. Тобто у процесі метафоризації певні компоненти мети структуруються за зразком джерела, інакше кажучи, відбувається «метафоричне мапування (проекування)» (*metaphorical mapping*), завдяки якому здійснюється перенесення структури ідеалізованої когнітивної моделі сфери джерела на відповідну структуру сфери мішені [10, с. 19].

Неабияке значення теорія концептуальної метафори має для розвитку теорії синестезійної метафори. Складна організація на концептуальному та лінгвістичному рівнях виокремлює синестезійні метафори серед безлічі інших концептуальних метафор, вводячи їх до кола інтересів науковців. Під синестезійною метафорою ми розуміємо «складне полімодальне явище, що знаходить своє відображення у фіксації міжчуттєвих образів та виявляється у вербальних знаках, комбінації слів, які позначають взаємодію різних відчуттів: зорових, слухових, смакових, ольфакторних, тактильних, температурних» [2, с. 58].

За своєю структурою синестезійні метафори являють собою поєднання двох або більше слів, одне з яких має семантику чуттєвого сприйняття та поєднується із незвичайним із погляду логічних зв'язків словом чи сполученням слів, яке також має семантику чуттєвого сприйняття, реалізуючи тим самим особливий тип похідного номінативного образного значення.

Найменш вивченими серед інших типів синестезійних метафор вважаються ольфакторні метафори, під якими, слідом за Ю.М. Молодкіною, розуміємо синестезійні метафоричні номінації з компонентом «запах» [12, с. 3]. Сприйняття запаху людиною зумовлює породження найрізноманітніших за своєю природою асоціацій: дотикових, зорових, слухових, смакових. Під час сприйняття запаху людська свідомість здійснює його узагальнення, впорядковує і встановлює відповідності з ознаками, характерними для інших модусів перцепції, виявляючи тим самим зв'язки з іншими модусами перцепції. У результаті цього запах ідентифікується, наділяється особливими характеристиками, властивими відповідним модусам перцепції, і виділяється на тлі нескінченного розмаїття інших запахів.

Під час сприйняття запаху у людини створюється також полімодальний образ об'єкта чи ситуації цього запаху, вербалізація якого здійснюється за допомогою його метафоричного позначення. Зауважимо, що про полімодальний образ говорять лише у зв'язку з перцептивним сприйняттям певного об'єкта, явища, ситуації тощо. Подібний образ відображає «злиття кількох чуттєвих вражень» [13, с. 33], «органічну єдність даних, отриманих від органів чуття різної модальності (зору, слуху, дотику, смаку, нюху тощо)» [14, с. 11]. Отже, полімодальні образи вважаються такими складними ментальними утвореннями, що відображають особливості перцептивного сприйняття певного явища, об'єкта людиною у єдності всіх чуттєвих вражень [13, с. 34], наприклад: *warm aroma, spicy smell, sharp odor; пряний запах, солодкий запах* тощо. Характеристика запаху у вказаних прикладах здійснюється прикметниками, значення яких відсилає до таких органів чуття, як дотик, смак, що і визначає особливості творення полімодального образу запаху.

Поряд із полімодальним, науковці виокремлюють також інтермодальне перенесення, на основі якого відбувається така характеристика об'єкта, що не відповідає у дійсності реальним перцептивним відчуттям [15, с. 71]. Подібне перенесення спостерігається у метафоричних одиницях *prickly smell, sweet stench*, які кодують у своєму значенні інформацію різного перцептивного ряду: ДОТИК + ЗАПАХ; СМАК+ЗАПАХ.

Є також відчуття, які не можна пов'язати з певною конкретною модальністю. Такі відчуття також називають інтермодальними. До них відносять, наприклад, вібраційну чутливість, у якій інтегруються тактильно-моторні та слухові

відчуття [16, с. 421]. Вібраційна чутливість відіграє велику роль у житті глухих і сліпоглухонімих, дозволяючи їм розпізнавати наближення вантажівки та інших видів транспорту на далекій відстані.

Нині лінгвістами вже було виявлено моделі міжчуттєвих перенесень, що слугують основою формування синестезійних ольфакторних метафор. До найбільш поширених ольфакторних метафор англійської мови Ю.М. Молодкіна відносить модель «ЗАПАХ-ДОТИК», виокремлюючи з-поміж інших також моделі «ЗАПАХ-СМАК», «ЗАПАХ-ЗІР», «ЗАПАХ-СЛУХ» та відзначаючи існування метафоричних одиниць, у яких спостерігається одночасне суміщення трьох модальностей [12, с. 8]. Ключовими одиницями ольфакторних номінацій англійської мови, що відсилають до відповідної перцептивної сфери, є лексеми *smell, scent, perfume, aroma, fragrance, odour, whiff, stink, reek*.

Найбільш поширеними в англійській мові є ольфакторні метафори, що базуються на моделі міжчуттєвого перенесення «ЗАПАХ-ДОТИК». Подібні метафори актуалізують тактильні відчуття (напр., *soft, pungent, damp*), що з'являються у людини під час сприйняття запаху (напр., *cold, hot*), гравітаційні (напр., *heavy, light*), вібраційні (напр., *drift*), рухові (напр., *pour*), просторово-об'ємні (напр., *surround, unfold*) відчуття.

Використання метафоричних одиниць визначеної моделі сприяє створенню неповторних образів природи, запах у них може бути представлений як певна фізична сутність, що рухається, має температурні, гравітаційні, вібраційні характеристики, певне розташування у просторі. Подібні метафоричні номінації можуть мати значення:

- приємний, ніжний (*tender fragrance of dew-sheened wild roses*);
- м'який (*soft fragrance; soft scent; soft aroma*);
- сухий (*the dry fragrance of cedar trees*);
- вологий, сирий (*humid perfume; damp smell of the dirt; the moist perfume offresh water and rich, freshly tilled soil*);
- їдкий (*pungent perfume of the late-night female callers; the pungent scent of the earth; the pungent aromas of dust and sagebrush*);
- гострий, різкий, їдкий (*sharp perfume; sharp aroma of several dozen torches; the sharp reek of gasoline*);
- різкий, неприємний (*harsh scent of linen; the harsh reek of men; a harsh chemical stink of bananas and mold and burnt matches*);
- насичений (*thick fragrance; the dense fragrance of the pulpy juice*).

Поширеними є також ольфакторні метафори англійської мови, моделлю формування яких є модель «ЗАПАХ-СМАК». Подібні одиниці вказують на зв'язок між ольфакторною та смаковою сферами людської перцепції, позначаючи смакові характеристики, що приписуються запаху під час його сприйняття. Смакові компоненти ольфакторних метафор можуть бути виражені прикметниками, прислівниками, що надають запахам певних позитивних чи негативних характеристик, наприклад: *delicious perfume; the sappy fragrance of freshly cut lumber; the luscious smell of baby; the savory aroma of meat; piquant aroma; the piquant odor of chemicals; the milky perfume of her skin, the bitter fragrance of oak*. Подібні метафори вказують на індивідуальні особливості сприйняття запаху, ті асоціації, які виникають у людини під час його сприйняття.

Ольфакторні метафори моделі «ЗАПАХ-ЗІР» виявляють зорові образи, що виникають у людини під час сприйняття різних запахів. Зорово-одоричні синестезії знаходять відображення у таких таких англійських метафорах: *the muddy aroma of the river; a clean stink, the thin stink of burnt gasoline; a clean whiff of sandalwood and soap; a clean scent... like a citrus nimbus*. Зазначимо, що у останньому прикладі зорово-ольфакторна метафора отримує також емоційне порівняння (*like a citrus nimbus*).

Англійські синестезійні метафори, моделлю творення яких є міжчуттєве перенесення «ЗАПАХ-СЛУХ», не є численними. Вони представлені поодинокими прикладами: *it's a quiet stink; perfume is so loud*. Отже, як вказують приклади, у формуванні синестезійних образів запаху слух бере участь вкрай рідко.

Ольфакторні метафоричні одиниці англійської мови можуть також формуватися шляхом поєднання трьох модальностей, наприклад:

- ДОТИК-ЗАПАХ-СМАК (*warm, spicy scent; his voice had not lost its icy, bitter tang*);
- ДОТИК-ЗАПАХ-ЗІР (*warm, dusty perfume*);
- ДОТИК-ЗАПАХ-СЛУХ (*the hot, noisy reek of men*);
- СМАК-ЗАПАХ-ЗІР (*the sweet brown aroma of coffee; the sweet coppery scent*).

Поряд з ольфакторними метафоричними номінаціями можуть також використовуватися одиниці на позначення інтенсивності запаху. Подібні одиниці надають інформацію про певні кількісні характеристики запахів та особливостей їх сприйняття, зокрема: *the subtle odour of grandeur; the subtle scent of lavender; the fading stink of rat; a delicate fragrance; heady scent of blood; the faintest fragrance, cardamom, cinnamon, mint*.

Емоційно-оцінні характеристики та характеристики інтенсивності запаху слід віднести до основних характеристик особливостей сприйняття запаху, що виявляються у реченнях та текстах із ольфакторними метафоричними номінаціями. Багато ольфакторних метафор, які існують в англійській мові, сформувалися на основі реального зв'язку, що існує між сприйняттям запаху та емоційною сферою людини. Ольфакторні номінації, що апелюють до емоційної сфери, підвищують експресивність художнього мовлення, його емоційність.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі. Таким чином, нині у лінгвістиці є два ключових підходи у дослідженні метафори. У межах першого, традиційного підходу вона розглядається як троп, риторичний засіб, що формується на основі перенесення значення денотатів за подібністю їх характеристик, ознак, якостей. Еволюція лінгвістичної думки сприяла розвитку теорії концептуальної метафори, згідно з якою метафора розглядається як засіб концептуалізації світу, складне лінгвокогнітивне явище, основа ментальних операцій людини, що виявляються у мовних метафоричних виразах, доступних перцептивному сприйняттю. У зв'язку з розробленням теорії концептуальної метафори можливим стає дослідження ольфакторних метафор, що є метафоричними номінаціями з компонентом «запах». Ці метафоричні одиниці кодують у своєму значенні інформацію різного перцептивного ряду, що вказує на особливості сприйняття запаху людиною. Подібне сприйняття супроводжується також створенням полімодального образу запаху – складного ментального утворення, що відображає злиття кількох чуттєвих вражень про нього та актуалізується ольфакторними мета-

форичними номінаціями. Ольфакторні метафори формуються на основі моделей міжчуттєвих перенесень «ЗАПАХ-ДОТИК», «ЗАПАХ-СМАК», «ЗАПАХ-ЗІР», «ЗАПАХ-СЛУХ». Творення полімодальних англійських ольфакторних метафор відбувається також за моделями «ДОТИК-ЗАПАХ-СМАК», «ДОТИК-ЗАПАХ-ЗІР», «ДОТИК-ЗАПАХ-СЛУХ», «СМАК-ЗАПАХ-ЗІР». Ольфакторні метафоричні номінації досить часто супроводжуються оцінними та емоційними характеристиками сприйняття запаху. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш детальному аналізі кожної із зазначених моделей ольфакторних метафор англійської мови, їх порівнянні з українськими.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Языковая метафора (синтаксис и лексика) // *Язык и мир человека* / Н.Д. Арутюнова. Москва : Просвещение, 1999. С. 147–173.
2. Борисович О.В., Чаюк Т.А. Мовна синестезія та синестезійна метафора. *Південний архів (філологічні науки)*. 2020. № 82. С. 54–59.
3. Гак В.Г. Метафора : универсальное и специфическое // *Метафора в языке и тексте* / отв. ред. В. Н. Телия. Москва : Наука, 1988. С. 11–26.
4. *Стилистика английского языка* / А.Н. Мороховский и др. Киев : Высшая школа, 1984. 248 с.
5. Алексеева И.А. Mindful Leadership в метафорах (на материале публикаций и видеопрезентаций Дженис Мартурано). *Язык и культура в эпоху глобализации*. 2015. № 3. Т. 1. С. 138–147.
6. Вакулина Е.Ю., Штельмахин Е.В. Давайте говорить правильно! Метафора в современной публицистике. Санкт-Петербург : Филологический факультет СПбГУ, 2007. 308 с.
7. Куц Е.О. Метафоричні номінації іноземців як засоби експлікації упереджень американських політиків. *Нова філологія*. 2013. № 57. С. 45–48.
8. Чудинов А.П., Будаев Э.В. Когнитивная теория метафоры на современном этапе развития. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2007. № 4. С. 54–57.
9. Петров В.В. Метафора : от семантических представлений к когнитивному анализу. *Вопросы языкознания*. 1990. № 3. С. 20–32.
10. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. 242 p.
11. Gibbs R.W. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 518 p.
12. Молодкина Ю.Н. Синестетическая метафора запаха (корпусное исследование) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Курск, 2010. 20 с.
13. Кравков С.В. Взаимодействие органов чувств. Москва : Просвещение, 1948. 128 с.
14. Василюк Ф.Е. Структура образа. *Вопросы психологии*. 1993. № 5. С. 5–19.
15. Газарова Е.Э. Психология телесности. Москва : Институт Общегуманитарных исследований, 2002. 192 с.
16. Солсо Р.Л. Когнитивная психология. Москва : «Либерия», 2002. 600 с.

Borysovych O., Chaiuk T. Models of forming of olfactory metaphors in the English language

Summary. The article is devoted to the research of English olfactory metaphors. Main approaches of metaphors' studying that exist nowadays in linguistics are viewed in the article. The definitions of the notions of «metaphor», «synesthetic metaphor», «olfactory metaphor» are also given in it. Attention is focused on the analysis of models of forming of English olfactory metaphors in it.

Metaphor is viewed in linguistics either as a stylistic device formed by transfer of meanings of denotata on the basis of their similarity, or as a means of conceptualization of the world, complex lingual-cognitive phenomenon, the basis of mental operations of a human being, revealed in language metaphorical expressions accessible to perceiving.

Polysensory perception of smells, sounds, colors, tastes is fixed in synesthetic metaphors. One of the type of synesthetic metaphors is an olfactory metaphor that reveal peculiarities of perception of smells by a human being. The research of olfactory metaphors existing in the English language contributes to understanding of the mechanisms of polymodal and intermodal images of smell, reveals the character of perceptible transfer in the processes of creating of these metaphors. Such research also shows the subjectivity and individuality of perception of smells by a person.

Olfactory metaphors used in the English language are formed on the basis of such models of transfer of perception as «SMELL-TOUCH», «SMELL-TASTE», «SMELL-VISION», «SMELL-HEARING». The most widespread in the English language are olfactory metaphors based on the model «SMELL-TOUCH». Such metaphors actualize tactile sensations, as well as gravitational, vibratory, motor, spatial and volume sensations, appearing when a person perceives a smell. The least numerous are English olfactory metaphors, created on the basis of the model «SMELL-HEARING». Olfactory metaphors in which combinations of three of the abovementioned modalities are observed also exist in the English language. Such metaphorical units are created on the basis of the models «TOUCH-SMELL-TASTE», «TOUCH-SMELL-VISION», «TOUCH-SMELL-HEARING», «TASTE-SMELL-VISION».

Key words: English language, smell, modality, model, olfactory metaphor.